

ІНСТИТУТ
АРХЕОЛОГІЇ
НАН УКРАЇНИ

КЗ СОР
«ДІКЗ у
м. Путивль»

**ІЛЛІНСЬКА ВАРВАРА АНДРІЇВНА —
ВИДАТНА ДОСЛІДНИЦЯ СКИФІЇ**
(до 100-річчя від дня народження)

Всеукраїнська археологічна конференція:
Тези доповідей

Редактор

С. А. Скорий, доктор історичних наук, професор

Редколегія

Д. С. Гречко, кандидат історичних наук

Д. В. Каравайко, кандидат історичних наук

О. О. Крюченко, кандидат історичних наук

**ІЛЛІНСЬКА ВАРВАРА АНДРІЙВНА —
ВИДАТНА ДОСЛІДНИЦЯ СКИФІЙ
(до 100-річчя від дня народження)**

Всеукраїнська археологічна конференція:
Тези доповідей

*Затверджено до друку Вченою радою
Інституту археології НАН України
17.09.2020, протокол № 6*

**ОХОРОННА
АРХЕОЛОГІЧНА
СЛУЖБА
УКРАЇНИ**

Виходить за фінансової
підтримки ДП «НДЦ
“ОАСУ”»

За технічної й інформаційної підтримки ВГО
«Спілка археологів України»

I 442 Іллінська Варвара Андріївна — видатна дослідниця Скифії (до 100-річчя від дня народження). Всеукраїнська археологічна конференція: Тези доповідей. — Київ: ІА НАН України, 2020. — 90 с.

ISBN 978-617-7810-16-1

Збірник містить матеріали конференції, присвяченої ювілею видатного скифолога, В. А. Іллінської. Доповіді присвячені проблемам археології раннього залізного віку Східної Європи.

Для студентів, викладачів ВНЗ гуманітарного профілю, науковців та усіх, хто цікавиться давньою історією України і суміжних територій.

УДК 903/904(4-11)“638”

однорядною системою оборони, які мають додатковий захист у вигляді комбінації нежитлових передгородь, що ускладнюють підступи до входу на майданчик городища і надають можливість ведення фланкованого вогню по атакуючим. Тип IV — пам'ятки, захищені багаторядною системою укріплень (найчастіше з напільного боку). Тип V — поселення з яскраво вираженим головним двором і великим господарським передгороддям. До типу VI зараховано Більське городище через його особливості (надзвичайно велика площа та поєднання двох автономних дитинців на плато).

Отже, поточне дослідження надає можливість критичного оцінювання існуючих моделей систематизацій укріплених поселень, які використовуються для розуміння просторово — розпланувальної структури під час побудов археологічних реконструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

- Болтрик, Ю. В., Фіалко, Е. Е. 1995. Басовское городище — центр Посульського узла пам'яток епохи раннього заліза. *Древности 1995*, с. 40—43.
- Гречко, Д. С., Крютченко, О. О., Ржевуська, С. С. 2018. Археологічні дослідження Більського археологічного комплексу у 2017 році. *Археологічні дослідження Більського городища 2017*, с. 61—68.
- Гречко, Д. С., Крютченко, О. О. 2019. Дослідження «Південного» валу Більського городища у 2018 році. *Археологічні дослідження Більського городища 2018*, с. 42—73.
- Крютченко, О. О. 2017а. Працезатрати на зведення лісостепових городищ скіфського часу *Magisterium*, 67: Археологічні студії, с. 60—65.
- Крютченко, А. А. 2017б. Городища-убежища скіфського часу Дніпро-Донської лесостепі. *Revista Arheologica*, XIII, 1—2, с. 181—196.
- Крютченко, А. А. 2019а. Вариант систематизации городищ скіфського часу Дніпро-Донського лесостепного междуречья, *Археология і давня історія України*, 2 (31), с. 76—82.
- Крютченко, О. О. 2019б. Нові дослідження захисних споруд Більського городища. *Археологія*, 3, с. 55—64.
- Моруженко, А. О. 1969. Городища скіфського часу на території лісостепу Східної Європи. *Вісник Харківського університету*, 33 (3), с. 65—73.
- Моруженко, А. А. 1975. Оборонительные сооружения городищ Поворскля в скіфскую эпоху. О: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скіфский мир*. Киев: Наукова думка, с. 133—146.
- Окатынко, В. М. 2018. Фортеця скіфської доби в урочищі Городище на Харківщині: інтерпретація та перспективи дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, 54, с. 220—232.
- Песяшенко, К. Ю., Крютченко, О. О. 2009. Дослідження на городищі скіфського часу біля с. Циркуни на Харківщині у 2008 р. *Археологічні дослідження в Україні 2008 р.*, с. 228—230.
- Шрамко, Б. А. 1998. Люботинское городище. В: Буйнов, Ю. В. (ред.). *Люботинское городище*. Харьков: Регион-информ, с. 9—140.

Шрамко, І. Б. 2006. Ранній період в історії геродотовського Гелону (за матеріалами розкопок зольника № 5). В: Черненко, Е. В. (ред.). *Більське городище та його округ (до 100-річчя початку польових досліджень)*. Київ: Шлях, с. 33-56.

Шрамко, І. Б. 2012. Бельское городище — крупнейший поселенческий комплекс Лесостепной Скифии. *Феномен Більського городища*, с. 5—8.

THE PROBLEM OF EARLY-SCYTHIAN ELITE COSTUME DECORATION ORIGIN

O. Lifantii

О. Ліфантії. Проблема походження традиції декору ранньоскіфського костюма еліти

Традиція прикрашання одягу золотими аплікаціями із зображеннями у звіриному стилі виникає у середовищі кочової еліти Північного Причорномор'я на початку — у першій половині 7 ст. до н. е. (курган 524 біля с. Жаботин, курган 346 біля с. Текліне Черкаської обл.). На сьогодні відомо більше 20 комплексів початку 7 — середини 6 ст. до н. е. на території сучасної України із золотими аплікаціями одягу. Їх кількість продовжує зростати за результатами досліджень останніх років.

Тільки з другої половини 7 ст. до н. е. ця традиція фіксується у похованнях кочовиків азійського степу (Шилікти 2 у Казахстані та Аржан 2 у Республіці Тива, РФ). Не зважаючи на стилістичну подібність певних пластин у вигляді оленів та орлів з кургану 1 могильника Шилікти 2, їх не можна вважати маркерами зародження традиції, через синхронність із Келермеським горизонтом.

Проблема пошуку коріння традиції полягає у тому, що можна вважати її основою: використання золотих аплікацій у оздобі одягу, чи зображення, нанесені на ці прикраси? Якщо перший варіант є основним, тоді високо ймовірно запозичення скіфами традиції у близькосхідній традиції прикрашання вбрання правителів та їх родини (дві могили 8 ст. до н. е. у північно-західному палаці Німруд). Крім того, у новоасирійських та нововавілонських кльописах згадується «золотий одяг» статуї богів та ритуальне використання «золотого костюма» правителя, як його замітника під час урочистих подій.

Якщо ж зображення на аплікаціях є основою традиції, а їх підбір не видається випадковим, то вирішення цієї проблеми є справою майбутнього.

The tradition of decorating clothes with gold ornament appears among nomad elite at the early — first half of the 7th century BCE in Scythian lands (barrow 524 Zhabotyyn and barrow 346 Tekline in Cherkasy Oblast). There is no strong evidence in favour of earlier finds of gold appliques in the eastern territory with related to Scythians tribes of Central Asia. Only in the second half of the

7th century BCE in nomadic graves of this eastern lands similar ritual appeared: in Shilikty 2 burial ground (Toleubaev 2009) and Arzhan 2 barrow (Чугунов 2018). The gown decorations of the royal couple in Arzhan 2 differ greatly from ornaments in Early Scythian barrows. Barrow 1 of Shilikty 2 (Bajgetobe), on the other hand, has similarity in deer- and eagle-shaped appliqué. But they could not be considered as the origin of this tradition because due to some stylistic feature, they synchronic to the Kelermess horizon (Полидович 2015).

There are more than twenty complexes with gold decorations of clothes in modern Ukraine territory that dated back from the early 7th till the middle 6th century BCE. But only one item is firmly considered as Near East trophy — a fragment of the gold plague from Lyta Mohyla barrow (Гречко 2013; Ліфантій 2014). At least one silver griffin-shaped appliqué from Perepiatyha barrow in Kyiv Oblast that dates back to the middle of the 7th century BCE is also considered as Near-Eastern craftsmanship (Скорий 1990). Although about 50 trophies from East are known in at least 15 Archaic Scythian barrows in North Pont Region (Кисель 2003).

Moreover, some scholars are convinced that the tradition of wearing gold-ornamented clothes was adopted by Scythians from Hallstatt culture (Дараган 2011; Фіалко 2014). However, there is an opposing view — that tradition of geometric gold ornaments of clothes was brought in Central European barrow (Stična) by nomads (Scythians (?) and not vice versa (Хельмут-Крамбергер 2015).

The connection between Near East and Europe isn't unusual for Bronze and all the more for Early Iron Age. Such relations were traced, for example, on the base of similar bronze objects in Etruscan Italy and Luristan, thus in this case route across Ukrainian land was more uncertain to the scholar (Arne 1934).

The broad concept of gold as a symbol of spiritual power among the Scythians doesn't explain the decoration of certain parts of a costume or the difference between the men and women clothes and ornaments. Probably, the answer lies in the analysis of all aspects of the phenomenon. Some scholars offer to consider the idea of the embodiment of god-likeness or Khvarenah (Акишев 1984; Чугунов 2018) in so-called «golden people» — nomads of central Asia dressed in gold ornamented clothes in their graves. In comparison to them, Early-Scythian clothes ornaments are not close enough to the idea of a full-golden costume. So, only Classical Scythian burials of the North Black Sea Region with thousands of gold appliqué could be considered in such a manner. The Early Scythian monuments, however, could be recognized as barrows of a priestess of the gods or goddesses. The similar conclusion was made by scholars due to some of them on the base of other burial goods (Бессонова 1983; Мурзин 1984).

The problem of origin lies in the field of what to consider as the base of the tradition: using gold foil as the decoration of clothes or images stamped on the appliqué? If the first option is basic; then the probable origin could be recognized in Near East tradition of decoration of rulers' gowns. For instance, two queens' graves of 8th century BCE in North-West Palace of Nimrud contained many gold ornaments (Hussein 2016), some of which are comparable to the decoration of Early Scythian clothes. Also, the Neo-Assyrian and Neo-Babylonian cuneiform sources have mentions about gold clothes of gods' monuments (Oppenheim 1949) and the ritual use of gold costume of a ruler as his substitute during celebrations and festivals (Gaspa 2018).

If the images are primal and their character doesn't seem random, then the question is more complicated. It is hard to provide a reliable hypothesis on the base of such a small amount of sources. Thus, it could be said that the matter of roots of this tradition isn't solved yet.

REFERENCES

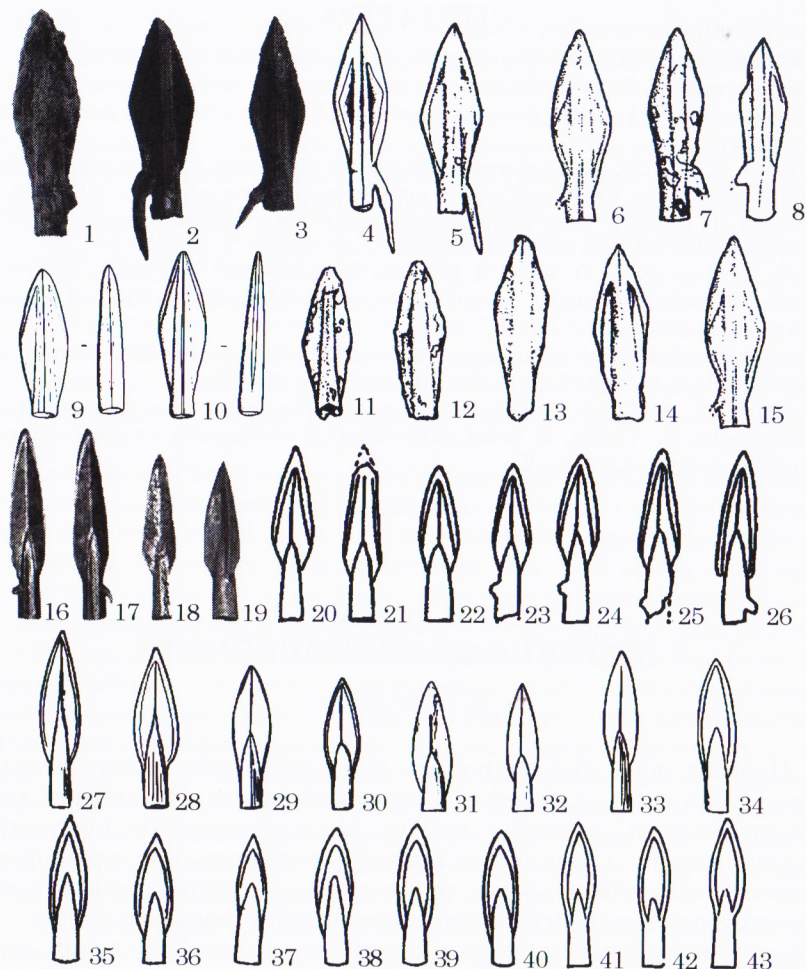
- Arne, T. J. 1934. Luristan and the West. *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, IX, p. 277—284.
- Gaspa, S. 2018. *Textiles in the neo-Assyrian empire: a study of terminology*. Studies in Ancient Near Eastern records, 19. Boston; Berlin: De Gruyter.
- Hussein, M. M. 2016. *Nimrud. The Queens' Tombs*. Chicago.
- Oppenheim, A. L., 1949. The Golden Garments of the Gods. *Journal of Near Eastern Studies*, 8 (3), p. 172—193.
- Toleubaev, A. T. 2009. Gold early saks period from Shilikty valley. *Folia Praehistorica Posnanientia*, XV, p. 175—183.
- Акишев, А. К. 1984. *Искусство и мифология саков*. Алма-Ата: Наука.
- Бессонова, С. С. 1983. *Религиозные представления скифов*. Киев: Наукова думка.
- Гречко, Д. С. 2013. О памятниках киммерийцев и «раннескифской» культуре. *Stratum plus*, 3, с. 133—154.
- Дараган, М. Н. 2011. *Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи*. Киев: КНТ.
- Кисель, В. А. 2003. *Шедевры ювелиров Древнего Востока из скифских курганов*. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение.
- Ліфантій, О. В. 2014. Золоті аплікації одягу із ранніх скіфських комплексів. *Боспорские исследования*, XXX, с. 39—53.
- Мурзин, В. Ю. 1984. *Скифская архаика Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.
- Полидович, Ю. Б. 2015. Изображения горного козла в сакском искусстве архаичного периода. В: Бейсенов, А. З. (ред.). *Сакская культура Сарыарки в контексте изучения этносоциокультурных процессов Степной Евразии*. Алматы: Бегазы-Тасмола, с. 215—230.
- Скорий, С. А. 1990. *Курган Переп'ятиха. До етнокультурної історії Дніпровського Лісостепоного Правобережжя*. Київ: Наукова думка.

Фиалко, Е. Е. 2014. Происхождение и эволюция одного из типов золотых аппликаций скифского времени. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*, XVII, с. 154—175.
 Хельмут-Крамбергер, А. 2015. Хронология и распространение золотых нашивных бляшек в раннескифское время (VIII—VII вв. до н. э.). *Stratum plus*, 3, с. 167—182.
 Чугунов, К. В. 2018. Цари и боги Азиатской Скифии (по материалам кургана Аржан 2. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 25—34.

ПРЕДМЕТИ СКИФСЬКОГО ТИПУ З ФОРТЕЦЬ УРАРТУ

С. В. Махортих

Урартські фортеці Аяніс та Кармір-Блур містять численні скифські (у широкому розумінні цього слова) матеріали. Вони включають зброю (бронзові наконечники стріл), предмети кінського спорядження (залізні та кістяні псалії, вуздечні пронизи) та вироби, оформлені у скифському звіриному стилі (рисунки) (Питровський 1951; 1952; 1959; Рябкова 2009; 2012; Derin, Muscarela 2001; Çilingiroğlu 2005; 2018). Ці знахідки є важливим археологічним джерелом і незалежним хроноіндикатором, які конкретизують існуючі уявлення про час і характер взаємовідносин між кочовиками та різними державними утвореннями Близького Сходу. Типолого-хронологічний аналіз скифських старожитностей в урартському історико-культурному контексті свідчить про їх належність до різних хронологічних періодів та дозволяє виділити серед них ранні і більш пізні матеріали. Знахідки з Аяніса, представлені дволопатевиими наконечниками стріл з ромбічної та листоподібної формами голівок, бутеролью декорованою зображенням згорнутої тварини без виражених ознак котячого хижака, залізним прямим трьохпетельчатим та кістяним зооморфним псаліями, належать до числа найдавніших і фіксують контакти Урарту і скифів у другий — на початку третьої чверті VII ст. до н. е. Навпаки, археологічні матеріали з Карміра-Блура є пізнішими і вказують на активні контакти між урартами та скифами у другій половині VII ст. до н. е. та на початку VI ст. до н. е. Ці знахідки включають широкий асортимент наконечників стріл, в тому числі і трилопатеві різних модифікацій, бутероль прикрашену схематичним зображенням у вигляді хижака, що згорнувся, кістяні трьохдірчасті псалії з нижнім кінцем у вигляді копита і прямокутним виступом в середній частині, бронзові зооморфні вуздечні пронизки орнаментовані зображенням голови барана.

Бронзові наконечники стріл з фортець Урарту і їх східноєвропейські аналогії: 1—15 — Аяніс; 16—19, 27—34 — Кармір-Блур; 20—26 — Новазаведене II, курган 5; 35—40 — Реп'яхувата Могила, поховання 2; 41—43 — Китайгород. Масштаб зображень довільний

Таким чином, наявні дані не підтверджують гіпотезу про одночасне руйнування урартських фортець та повне знищення Урарту близько середини VII ст. до н. е.